

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/52/40-44>

Təhminə Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0001-2520-4371>

tehmene.aliyeva@quba.adpu.edu.az

Türklərin Qafqazdakı topluslara təsiri

Xülasə

Tarixən, Türkiyənin Qafqaza yaxınlığı mühüm mədəni mübadilələri asanlaşdırmış və bölgədəki müxtəlif etnik qruplar arasında türk ənənələrinin, dilinin və ictimai normalarının yayılmasına səbəb olmuşdur. Nəticə etibarilə, türk mədəni elementləri ilə yerli ənənələr arasındakı qarşılıqlı təsir yalnız ictimai kimliklərin formalaşmasına deyil, həm də sosial quruluşlara, idarəetməyə və qruplararası münasibətlərə təsir göstərmişdir. Bu tədqiqatda türk mədəni təcrübələrinin Qafqazın sosial toxumasına necə integrasiya olunduğunu göstərən konkret nümunələr araşdırılır. Həmçinin, bu qarşılıqlı təsirdən doğan gərginliklər və sinerjilər də təhlil olunur. Məqalə, Qafqazda türk təsirinin tarixi kontekstini, müasir dövrdəki təsirlərini və gələcək istiqamətlərini ədəbiyyat mənbələrinə əsaslanaraq tədqiqat, araşdırma və təhlil metodları vasitəsilə təqdim edir.

Açar sözlər: *tarix, mədəniyyət, türklər, Qafqaz, ictimai dinamika*

Tahmine Aliyeva

Guba Branch of Azerbaijan State Pedagogical University

PhD in History

<https://orcid.org/0009-0001-2520-4371>

tehmene.aliyeva@quba.adpu.edu.az

Turkish Culture in the Caucasus Region and Its Social Dynamics

Abstract

Historically, Turkey's proximity to the Caucasus has facilitated significant cultural exchanges and led to the spread of Turkish traditions, language, and social norms among various ethnic groups in the region. As a result, the interaction between Turkish cultural elements and local traditions has not only shaped social identities but also influenced social structures, governance, and intergroup relations. This analysis examines specific case studies that illustrate how Turkish cultural practices have been integrated into the social fabric of the Caucasus, while also addressing the tensions and synergies arising from such interactions. The paper employs research, analysis, and interpretation methods to explore the historical context, contemporary influences, and future trajectories of Turkish influence in the Caucasus based on relevant literature sources.

Keywords: *history, culture, Turks, Caucasus, social dynamics*

Giriş

Türk mədəniyyətinin Qafqaz bölgəsinə təsirinin araşdırılması yalnız tarixi bir prosesi deyil, eyni zamanda regionun sosial-siyasi, mədəni və etnik quruluşuna dərin şəkildə nüfuz etmiş çoxşaxəli qarşılıqlı təsirləri üzə çıxarır. Qafqaz tarix boyu geosiyasi mövqeyinə görə Asiya ilə Avropa arasında körpü rolunu oynamış, bu işə müxtəlif sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və inancların qarşılıqlı təmasda olmasına şərait yaratmışdır. Türk xalqlarının bu bölgəyə köçləri və uzunmüddətli təsiri nəticəsində Qafqazın ictimai strukturu yalnız demoqrafik deyil, həm də mədəni, dil və iqtisadi baxımdan dərin dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, türk mədəni elementləri Qafqaz xalqlarının həyat tərzinə, dəyərlər sistemə və ictimai kimliyinə mühüm təsir göstərmişdir. Türk mədəniyyəti dil, ədəbiyyat, musiqi, mətbəx, xalq inancları və idarəçilik anlayışı kimi müxtəlif sahələrdə Qafqaz toplumlarında qalıcı izlər buraxmışdır. Xüsusilə türk dillərinin bölgədə yayılması və yerli dialektlərlə qarşılıqlı təsiri yalnız dil müxtəlifliyini artırmamış, həm də mədəni ünsiyyətin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses nəticəsində türk və Qafqaz kimlikləri arasında qarşılıqlı mədəni sintez yaranmış, hər iki tərəfin ənənələri və həyat təzləri zamanla bir-birini zənginləşdirən bir bütövlüyə çevrilmişdir.

Tədqiqat

Məlumatlar göstərir ki, türk mədəniyyəti Qafqazda etno-mədəni kimliklərin qorunmasında mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə Rusiya və İran kimi böyük dövlətlərin region üzərində təsir siyasətləri fonunda türk mədəniyyətinin qoruyucu funksiyası yerli xalqların öz milli-mədəni dəyərlərini saxlamaqlarına yardım etmişdir. Türk xalqlarının bölgəyə gətirdiyi ictimai təşkilatlanma formaları, ənənəvi idarəçilik modelləri və həmrəyliyə əsaslanan yaşam təzləri Qafqazda sosial sabitliyin yaranmasına mühüm töhfə vermişdir.

Bu kontekstdə türk mədəni təsirinin qiymətləndirilməsi yalnız keçmişin araşdırılması deyil, həm də müasir dövrün sosial və mədəni reallıqlarını anlamaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Qafqazda türk varlığı bu gün də ictimai yaddaşda və mədəni praktikalarda öz təsirini göstərməkdə davam edir. Bu təsir bölgə xalqları arasında ortaq tarixi şüur, mədəni yaxınlıq və mənəvi bağlılıq hisslərini gücləndirir. Beləliklə, türk mədəni təsiri sadəcə mədəni ötürmə prosesi deyil, həm də regional sülh, sabitlik və əməkdaşlıq baxımından diqqətəlayiq bir amildir.

Nəticə etibarilə, bu tədqiqat tarixi mənbələr, arxeoloji materiallar və mövcud ədəbiyyat əsasında türk mədəniyyətinin Qafqazda necə formalaşdığını, hansı istiqamətlərdə təsir göstərdiyini və bu təsirin müasir dövrdəki izlərini araşdırmağı qarşısına məqsəd qoyur. Bu yanaşma təkcə türk-qafqaz münasibətlərinin tarixi təməlini deyil, həm də mədəni qarşılıqlı əlaqələrin davamlılığını təhlil edərək elmi ədəbiyyata orijinal töhfə verir. Beləliklə, türk mədəniyyətinin Qafqaz toplumları üzərindəki çoxşaxəli təsiri həm tarixi, həm də müasir kontekstdə yenidən qiymətləndirilir və gələcək araşdırmalar üçün geniş elmi çərçivə formalaşdırılır.

Qafqazda türk dilinin və ədəbiyyatının təsirləri

Türk dili Qafqaz bölgəsindəki yerli icmalar arasında mühüm inkişaf aləmi etmiş və mədəni mübadilə ilə dil müxtəlifliyinin zəngin bir mənzərəsini əks etdirmişdir (*Qafqaz xalqları*, 2025). Noqay türkcəsi kimi müxtəlif dialektlər Dağıstan, Çeçenistan və Karaçay-Çərkəz Respublikasında danışılmaqda olub, həm Şimali, həm də Cənubi Qafqazda türkcə danışan əhəlinin mövcudluğunu göstərməkdədir (Peler, 2013).

Bu dil təsiri yalnız gündəlik ünsiyyətlə məhdudlaşmır; eyni zamanda sosial kimlikləri və icmalararası münasibətləri də formalaşdırır. Türk söz ehtiyatının və ifadələrinin yerli dialektlərə inteqrasiya olunması, türk xalqları ilə Qafqazda yaşayan müxtəlif etnolingvistik qruplar arasında uzun müddət davam edən mədəni əlaqələri vurğulayaraq, bölgə sərhədlərini aşan ortaq bir mədəni irsi təşviq edir.

Türk mədəniyyətinin Qafqaz bölgəsinin regional ədəbiyyatına töhfələri diqqətəlayiq və çoxşaxəlidir. XIX əsrdə bölgənin ədəbi ənənələrini qorumaq və tanıtmada mühüm rol oynayan müxtəlif türk xalq ədəbiyyatı toplusu formalaşmışdır (Tan, 2019). Bu ədəbi töhfələr şeir, hekayəçilik və xalq dastanları kimi janrları əhatə edərək Qafqazın mədəni mənzərəsini zənginləşdirmişdir. Türk ədəbiyyatının təsiri yerli hekayələrdəki mövzularda və motivlərdə əks olunmuş, ortaq tarixi təcrübələri və mədəni dəyərləri əks etdirmişdir. Bu ədəbi dialoq yalnız regional ədəbi irsi inkişaf etdirməklə qalmamış, həm də ortaq hekayəçilik ənənələri vasitəsilə müxtəlif icmalar arasında birliyə və mədəni həmrəyliyə töhfə vermişdir.

Şifahi ənənələrin qorunması Qafqazda türk mədəni təsirinin mühüm bir aspekti olaraq qalmaqdadır (Subaşı, 2021). Şimali Qafqaz xalqlarının şifahi ənənəsində yer alan qəhrəmanlıq dastanları — *Nart dastanları*, türk mədəni elementləri ilə iç-içə keçmiş zəngin irsi təmsil edir. Şifahi ənənələr dəyərləri, tarixi və kimliyi nəsildən-nəslə ötürən vasitə rolunu oynayır və dəyişən sosial şəraitlərə baxmayaraq mədəni irsin davamlılığını təmin edir (Akça, 2023). Türk motivlərinin və təsvirlərinin

daxil edilməsi bu şifahi ənənələri daha da zənginləşdirərək bölgənin mədəni mozaikasının daha geniş anlaşılmasına töhfə verir.

1.1. Türklərin Qafqaz mətbəx ənənələrinə təsiri və onun əhəmiyyəti

Qafqaz bölgəsinin mətbəx ənənələri zəngin və rəngarəngdir və bu, bölgənin mədəni irsini əks etdirən müxtəlif məşhur yeməkləri və inqrediyentləri özündə birləşdirir. Ən diqqətəlayiq yeməklərdən biri unikal dadı və qida dəyəri ilə tanınan, bir çox yerli mətbəxin əsas qidası olan əzilmiş lobya yeməyidir (Berfender, 2025). Digər məşhur inqrediyentlər arasında bölgədə geniş istifadə olunan ısırğan otu, qara kələm və balqabaq çiçəyi kimi tərəvəzlər mövcuddur. Həmçinin təndir kababı və haşlanmış ət kimi yeməklər bölgədə kənd təsərrüfatı və heyvandarlığın əhəmiyyətini vurğulayaraq mətbəx mədəniyyətində mühüm yer tutur (Yıldırım & Oğan, 2024).

Bu məhsulların birləşməsi yalnız Qafqaz mətbəxinin özünəməxsus ləzzətlərinə töhfə vermir, həm də bölgənin kənd təsərrüfatı ənənələrini və yerli resurslarını əks etdirir. Qida vasitəsilə mədəni mübadilə Qafqazda etnik sərhədləri aşan mühüm bir proses olmuşdur (Seçim, 2022). Fərqli etnik qruplar arasında yeməklər müəyyən qədər fərqli olsa da, əsas bişirmə üsulları və ləzzətlər diqqətəlayiq dərəcədə oxşardır.

Bayramlar və yeməklə bağlı mərasimlər Qafqaz mətbəx ənənələrinin ayrılmaz hissəsidir. Bu tədbirlər zamanı təqdim olunan yeməklər – harşıl (ısırğan yeməyi) və agudırşı (əzilmiş lobya yeməyi) – qonaqpərvərliyin və icma ruhunun simvolu kimi qəbul olunur (Yıldırım & Oğan, 2024). Bu cür görüşlər yalnız mədəni bağları möhkəmləndirmir, həm də gənc nəsillər üçün ənənəvi yeməkləri və onların arxasındakı hekayələri öyrənmək imkanı yaradır. Nəticə etibarilə, Qafqazda yemək sadəcə qida deyil; bu canlı bölgəni yurd adlandıran xalqların tarixini, kimliyini və sosial bağlarını ifadə edən dəyərdir.

1.2. Türklərin Qafqaz bölgəsinin ənənəvi musiqisi və rəqsinə təsiri

Qafqaz bölgəsinin ənənəvi musiqisi türk mədəniyyətinə xas zəngin alət müxtəlifliyini nümayiş etdirir (*Qafqaz musiqisi*, 2025). Bu alətlər arasında xamil, açpın və sıbızgı kimi nəfəs alətləri bölgənin musiqi irsinin ötürülməsində mühüm rol oynayır (Koçkar & Koçkar, 2019). Bu alətlər yalnız fərqli səslər çıxarmaqla qalmır, həm də onları çalan icmaların mədəni xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Qafqazın ənənəvi rəqs üslubları türk mədəni ifadəsinin və kimliyinin əsas komponentlərindəndir (*Qafqaz rəqsləri nələrdir? Tarixi və mədəni inkişafı*, 2025). Bu rəqslər adətən mürəkkəb hərəkətlər və incə geyim tərzləri ilə seçilir; qadınlar uzun libaslar geyinir, kişilər isə fes və ya ənənəvi baş geyimləri ilə bəzənirlər. Rəqslər — “Şeyx Şamil”, “Qazax” və “Şəkər Uşağı” kimi janrlara bölünür. Bu rəqslərin ifası ortaqların mədəni irsin qeyd olunması ilə birlikdə icma və mənsubiyyət hissini gücləndirir.

Musiqi Qafqaz xalqları arasında icma kimliyinin formalaşmasında həyati rol oynayır (Yücel, 2024). Bu, mədəni dəyərlərin, ənənələrin və hekayələrin ifadə olunduğu və paylaşıldığı bir məkandır. Musiqi ilə sıx əlaqəli olan şifahi poeziya ənənəsi icmaların tarixi və təcrübələrini qorumaqda mühüm vasitə olmuşdur (Minavarkızı & Turan, 2016). Beləcə, musiqi həm mədəni yaddaşı yaşadır, həm də müasir dövrdə kimlik və mənəvi bağlılıq üçün bir körpü yaradır (*Türk mədəniyyətinin bəzi ünsürləri üzərinə dəyərləndirmələr*, 2025).

Nəticə

Qafqazda türk dövlətlərinin və idarəçilik formalarının yaranması tarixən bölgənin siyasi mənzərəsini formalaşdırmaqda mühüm rol oynamışdır. Türk tayfaları bölgəyə köçərək müxtəlif idarəetmə sistemləri yaratmış, bu da həm bölgənin idarə olunmasını asanlaşdırmış, həm də müxtəlif türk qrupları arasında birlik və siyasi sabitlik yaratmışdır.

Türk tayfalarının hərbi strategiyaları və mühüm döyüşlərdəki taktikaları onların Qafqazda hakimiyyətlərini möhkəmləndirmələrinə imkan yaratmışdır. Bu strateji yanaşma bölgənin geosiyasi dinamikasına təsir göstərərək, qonşu qüvvələr arasındakı güc balansını dəyişdirmiş və Qafqaz tarixinin gedişatını formalaşdırmışdır.

Qafqaz bölgəsində türk mədəniyyətinin mürəkkəb toxuması zəngin tarixi irs, canlı dil əlaqələri və müasir sosial qarşılıqlı təsirlərdən ibarətdir. Osmanlı imperiyasının genişlənməsi bu ortaqların

bariz sübutu kimi xidmət edən tarixi abidələr qoymuşdur. Türk dili yalnız müxtəlif qruplar arasında ünsiyyəti asanlaşdırmaqla qalmamış, həm də ədəbiyyat vasitəsilə yerli hekayələri zənginləşdirmiş və dil müxtəlifliyi içərisində bir birlik duyğusu formalaşdırmışdır.

Bu gün türk diasporası inkişaf etməyə davam edir, incəsənət, musiqi və sosial quruluşlarda müşahidə olunan unikal mədəni sinerjiyə töhfə verir. Mədəniyyətlərarası nikahlar və ənənələrin qarışması bu qarşılıqlı təsirin davamlılığını nümayiş etdirir. Bu sosial dinamikalar inkişaf etdikcə türk mədəniyyətinin davamlı təsirini və bölgənin kimliyinin formalaşmasındakı rolunu bir daha önə çıxarır.

Qafqaz mətbəx ənənələrinin zəngin toxuması, əsrlər boyu davam edən tarixi əlaqələr, ticarət və miqrasiyalar nəticəsində türk mədəniyyətinin təsiri ilə sıx bağlı olmuşdur. Türk xalqları tərəfindən gətirilən ədviyyatlar, inqrediyentlər və bişirmə texnikaları yalnız ənənəvi Qafqaz yeməklərini zənginləşdirməmiş, həm də bölgənin mətbəx kimliyini formalaşdırmışdır.

Qloballaşan dünyanın reallıqları fonunda bu kulinariya ənənələrinin qorunması daha da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türk və Qafqaz mətbəxlərinin sintezini qeyd etmək və təşviq etmək söyləri bölgə xalqları arasında kimlik və davamlılıq duyğusunu gücləndirərək, zəngin qastronomik irsin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir. Nəticə olaraq, türk və Qafqaz xalqları arasındakı mətbəx mübadiləsi, mədəni əlaqənin və ictimai həmrəyliyin rəmzi kimi qidanın birləşdirici gücünü nümayiş etdirir.

Bir çox icmalar öz qədim ənənələrini canlandıraraq irslərini qorumağa çalışır, ifalarında türk musiqi üslubları və rəqs texnikalarına yer verir. Bu dirçəliş sadəcə keçmişə nostalji dönüş deyil; əksinə, türk və Qafqaz ənənələri arasındakı davam edən mədəni dialoqun canlı təzahürüdür. Ənənəvi mərasimlərdə oxunan mahnılar və oynanan rəqslər bu əlaqələri vurğulayır və türk təsirinin əsrlərlə davam edən sənət formalarının yaşamasına necə təkan verdiyini nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat

1. Akça, S. (2023). Ənənəvi mədəniyyətin təbii irs ərazilərinin qorunması və davamlılığına təsiri: Çərkəz mədəniyyətinin nümunəsi. *Journal of Culture Studies*, (16), 258–268.
2. Aşamezh, H. (1968). Qafqaz dilləri. *Qafqaz mədəniyyəti jurnalı*, 9(38), 9–13.
3. Berfender. (2012). *Qafqaz xalqları mətbəxi*. <http://berfendber.blogspot.com/>
4. Çam, Y. (2004). *Qafqazdan Türkiyəyə köçlər və Kocaeli bölgəsində məskunlaşma*. <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/yayin/dergi/d1/M00014.pdf>
5. Kanat, S. (2011). *1864-cü il Qafqazın Osmanlı İmperiyasına köçü* (Magistrlik dissertasiyası, Atatürk Universiteti).
6. Koçkar, M. T., & Koçkar, A. A. (2019). Mərkəzi Avropadan Anadoluya bir alətin yeni kimliyi: Çərkəz harmonikası. *Folklor Akademiyası Jurnalı*, 2(3), 440–469.
7. Kuşko, M. (1965). Qafqaz xalqları. *Qafqaz mədəniyyət jurnalı*, 2(7), 6–11.
8. Məmmədova, A. (2024). *The politics of Ottoman Empire in Southern Region: Ottoman–Safavi parallelində (arxiv sənədləri nümunəsində)*. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/52-ArzuMemmedova.pdf>
9. Minavarkızı, A. P., & Turan, F. A. (2016). Türk xalqlarının folklorunda musiqi alətləri və onlar haqqında mifik rəvayətlər. *Bilig*, (78), 309–326.
10. Öngören, H. (2005). *Qlobal mədəniyyətin kimlik transformasiyasına təsirləri: Universitet gənclərinin tədqiqatı* (Nəşr olunmamış doktorluq dissertasiyası). İstanbul Universiteti.
11. Peler, G. Y. A. (2013). Qafqazda türk dialektlərinin funksiyaları. *Qara Dəniz Araşdırmaları*, (36), 163–188.
12. Seçkin, Y. (2022). Qafqaz Türklərinin kulinariya mədəniyyəti üzrə keyfiyyətli araşdırma. *11-ci Beynəlxalq Mədəniyyət və Sivilizasiya Konfransı*. https://www.researchgate.net/publication/359195648_
13. Subaşı, S. (2021). Qafqaz xalqlarının maraqlı adət-ənənələri. *Lacivert Dergi*. <https://www.lacivertdergi.com/soylesi>
14. Tan, N. (2019). Qafqazda 19-cu əsrdə türk xalq mədəniyyəti topluları. *Türk Dünyası Dili və Ədəbiyyatı Dergisi*, 259–264.

15. Taşağıl, A. (2021). Qafqazın qədim tarixində türklər.
<https://www.lacivertdergi.com/dosya/2021/01/27/>
16. Tavkul, U. (2001). Osmanlı imperiyasında Qafqaz mühacirlərinin köləlik institutuna yanaşması. *Bilig*, 33–54.
17. Tekdemir, A. (2022). *Çərkəz mətbəxində nəsillər boyu dəyişikliklər* (Magistrlik dissertasiyası, Sakarya Tətbiqi Elmlər Universiteti).
18. Tellioglu, İ. (2017). Qafqazda türk varlığının başlanğıcı haqqında. *Vakanüvis-International Journal of Historical Research*, 2(Special Issue), 558–575.
19. Türk Migration. (2025). https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_g%C3%B6%C3%A7leri
20. Türk mədəniyyətinin bəzi elementləri üzrə qiymətləndirmələr. (2025).
<https://www.sdeakademi.org/turk-kulturunun->
21. Yapa, E. (2008). *1991-ci ildən sonra Türkiyənin Qafqaz və Orta Asiyada rolu* (Magistrlik dissertasiyası, Kocaeli Universiteti).
22. Yıldırım, B. E., & Oğan, Y. (2024). Şimali Qafqaz regionu cəmiyyətlərinin kulinariya mədəniyyətlərinin tədqiqi. *Artvin Çoruh Universiteti Beynəlxalq Sosial Elmlər Jurnalı*, 10(Qafqaz Araşdırmaları Xüsusi Sayı), 36–54.
23. Yıldız, Y. (2021). 15–19-cu əsrlərdə Osmanlı İmperiyasının Çərkəzdə İslamı yaymaq siyasəti. *Qara Dəniz Tədqiqat İnstitutu Jurnalı*, 7(13), 275–285.
24. Yücel, H. (2024). Türk diasporasında Çərkəz musiqi mədəniyyəti. *Sosial Elmlər Jurnalı*, 65(65), 83–92.

Daxil oldu: 18.04.2025

Qəbul edildi: 26.08.2025